

ARKEOLOGI I NORR 12

ARKEOLOGI I NORR 12

2010

ARKEOLOGI I NORR 12

UMEÅ UNIVERSITET
Institutionen för idé-
samhällsstudier

UMEÅ UNIVERSITY
Department of
Historical, Philosophical
and Religious studies

Tryckt med bidrag från Vetenskapsrådet

Omslagsbild:

Nolbysten i Njurunda socken, Medelpad.
Foto Bengt A. Lundberg 1999/Kulturmiljöbild.

Utgivare och distribution:

Institutionen för idé- och samhällsstudier, Umeå universitet
SE-901 87 Umeå, Sverige

Redaktör:

Per H. Ramqvist
epost: per.ramqvist@arke.umu.se

Grafisk form, lay-out och omslag:

Per H. Ramqvist

Engelsk språkgranskning

Sees-editing Ltd, UK

ISSN 0284-558x

Tryck:

Original, Umeå
2010

Innehåll

<i>Per H. Ramqvist</i> Förord	v
<i>Thomas B. Larsson</i> Människan och älgen vid Bastuloken. En delundersökt bolplatsvall från neolitikum i Västernorrland	1
<i>Ola George</i> Rösegravar och näringsfång i ny belysning	17
<i>Ove Hemmendorff</i> Långsiktigt hållbara lokaliseringar. Makt, kult och platskontinuitet på Frösön	37
<i>Marta Lindeberg</i> Gravar med järnkittlar i Medelpad och Hälsingland. Högom och de vendeltida järnkittelgravarna	83
<i>Magnus Källström</i> Runorna norr om Ödmården. Om vikingatida skrifttraditioner och missionsbiskopen som blev norrlänning	109
<i>Staffan Mjönes</i> Det uppochnedvända trädet. Vikingar och samer i Överhogdalsbonad III	133
<i>Ingela Bergman</i> Finnar, lappar, renar och bönder. Om medeltida befolkningsgrupper och näringar avspeglade i ortnamn i Bottenvikens kusttrakter	167
<i>Anders Huggert</i> En nådastötsdolk i senmedeltidens Bygdeå	193
<i>Ewa Ljungdahl</i> En gåtfull forn lämning i jämtlandsfjällen	217

En nådastötsdolk i senmedeltidens Bygdeå

Anders Huggert

English summary

This paper is about a roundal dagger found in Bygdeå parish in the county of West Bothnia (Västerbotten), northern Sweden. The dagger's blade is characteristic of a misericordia' - a type of weapon that was part of a professional soldier's equipment. In western Europe roundal daggers appear in the later part of the 15th century and are still in use at the beginning of the 16th. The existence of a misericordia in Bygdeå is considered from the perspective of two military events that are relevant for geographical reasons. The first was a Russian attack on Sweden in 1496-97 and the second a conflict in 1521-23 within the Union that, at that time, united the kingdoms of Sweden and Denmark. The dagger may have found its way to Bygdeå in the possession of someone escorting the archbishop Jakob Ulfvsson. The archbishop travelled through the northern part of his diocese to visit congregations and consecrate churches during his 1470-1515 commission. In fact, in the year 1482 the coastal parishes in northern Sweden - Umeå and further north - were offered to Ulfvsson as a special grant by the regent Sten Sture; the archbishop was responsible, at that time, for the future military defence of the territory in question. There is a record proving that Jakob Ulfvsson was in Skellefteå during 1472. The present parish church in Bygdeå was consecrated at the end of the 15th century.

*Anders Huggert, Västerbottens museum, Gammlia, Box 3183, SE- 903 04 Umeå, Sweden.
anders.huggert@vasterbottensmuseum.se*

Inledning

Det finns direkta uppgifter om medeltidens Bygdeå i skriftligt källmaterial och det handlar då om några urkunder, några sporadiska notiser i Stockholms stadsböcker samt ett särskilt omnämnande i - den för hela det nordliga området gällande - Hälsingelagen. I vår tids fysiska miljö kommer tidsepoken nära nog monumentalt till synes genom den senmedeltida sockenkyrkan (fig. 1), med dess äldsta inventarier. Andra slag av källmaterial utgörs av ortnamn och eventuella lämningar efter den tidens mer alldagliga byggnadsformer - där viss kunskap finns om lämningar i kustbandet efter, vid jakt och fiske temporärt använda,

Anders Huggert (f.1944). Tjänstgör sedan 1974 vid Västerbottens museum i Umeå. Var under 18 år läns museets chef och innehar numera en personlig befattning som forskare inom förhistoria och medeltid. Har varit anställd vid dåvarande Göteborgs historiska museum, Raä/SHM (Helgöundersökningen), Statens sjöhistoriska museum (Draköundersökningen) och det fristående forskningsprojektet Nord-ärkeologi. Har även publicerat arbeten inom andra kompetensområden såsom etnologi, numismatik och i viss mån humanosteologi.

bostäder (jfr Huggert 2008). Någon enstaka gång har det hänt, att man vid grävning i marken råkat finna ett föremål, som vid sakkunnig bedömning helt säkert visat sig vara från medeltiden. I det nu aktuella fallet handlar det om en alldeles speciell typ av dolk, nämligen en nådastötsdolk - en *misericordia*. Extrema former av sådana stickvapen tillhörde det professionella krigsväsendet, varför vi frågar oss, om det ges en särskild förklaring till denna enstaka förekomst i Bygdeå?

Bygdeå och området norröver

Bygdeå nämns första gången i en kyrklig skattelängd från 1314. Socknen var vid den tiden den nordligaste i landet och en del av Ångermanlands prosteri. I Hälsingelagen, som blev till någon gång under 1300-talets förra hälft, finns särbestämmelser beträffande de som bor i Umeå (*Uma*) och Bygdeå (*Bygdha*) och i området längre norröver. För dem gällde, att kungens skatt inte skulle betalas utifrån egendom, utan istället av var man som kunde använda en båge - så kallat bågmantal. Vidare var man

Fig. 1. Bygdeå senmedeltida salskyrka sedd från sydväst någon gång mellan åren 1835 och 1837. Utsnitt ur blyertsteckning av Carl Johan Fredrik Plagemann (Vbm 4214:2).

uttryckligen befriad från att behöva bemanna kungens krigsflotta. Det gällde emellertid att göra hemvärnstjänst; att ”värja sitt land hemma” (Konungabalken flock 7 och 8; Holmbäck & Wessén 1940:291).

Laxfisket i Rickleån var i äldre tid en betydande tillgång både lokalt och i riksperspektiv. Redan under medeltiden finns det en fast fångstanordning ett stycke upp efter ån. 1337 testamenterar en ångermanlänning halva detta fiske och även halva byn vid ån till Uppsala domkyrka. Byn med fisket uppges i gåvohandlingen vara belägen in *norbygdho*. Då fisket sedan nämns i domkyrkans jordebok av år 1376 lämnas upplysningen, att byn heter *rikarþodha* - det vill säga Rickleå. Den geografiska bestämningen in *norbygdho* (1344 *nordbugho*) är inte på samma sätt entydig och har gett upphov till två skilda kategorier av tolkningar: Enligt dessa handlar det antingen om den nordliga bygden eller om en benämning utgående från ett huvudvattendrag med det förmodade namnet *Bygdha, syftande på vattendragets buktningar (se språkvetaren Lars-Erik Edlunds genomgång av frågan och förslag till tolkning 2005).

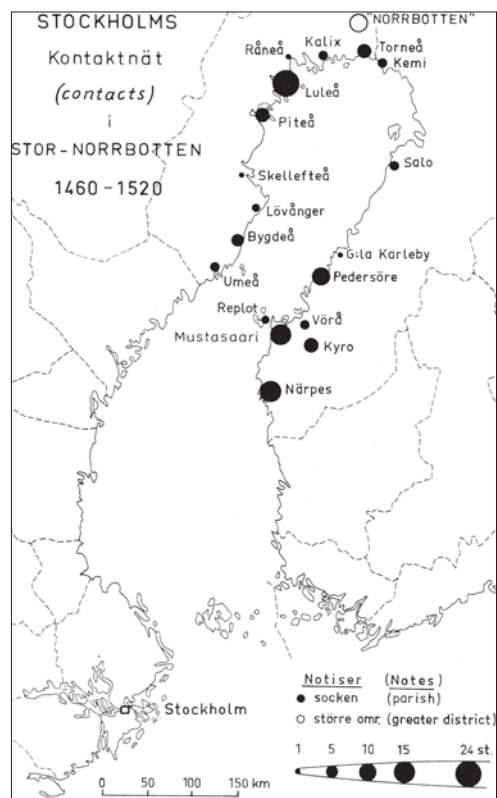
För medeltidshistorikern ligger det nära till hands att lägga huvudvikten vid den föreslagna tolkningen i betydelsen bygd - Norrbygden, eftersom det i början av 1300-talet sker en mer eller mindre systematisk utbredning av svensk bygd uppåt den övre norrlandskusten. Som Hälsingelagen antyder, hade svenska koloniserare, redan vid tiden för lagens tillkomst, faktiskt nått längre norrut än till *Bygdha*. Allt mer land togs successivt i anspråk; land som sedan gammalt disponerats av skogssamer. Så länge dessa förblev hedningar, stötte koloniserarnas verksamhet inte på några hinder enligt svensk samhällsordning. Av förordet till Hälsingelagen framgår entydigt, att lagen avses reglera förhållanden i ett kristet samhälle och kristna individer emellan: ”[...] med vår medkristen umgås så, att vi må [kan] alla himmelrikets nåd få” (Holmbäck & Wessén 1940:261). Hedna samer stod - med andra ord - utanför lagen. Deras existens förtogs fullständigt och det ges inget utrymme för dem i regelverket. Vid lagens tillkomst har man funnit anledning att i någon mån besinna sådant som är utmärkande för den nordliga faunan. På samma sätt måste lagstiftaren ha haft kunskap om det folk som var upphov till benämningen *Laepmark* (1340) och som vistades i stora delar av de områden som nu koloniserades. I realiteten var samerna en direkt angelägenhet då det gällde handel och inte minst som presumtiva betalare av skatt.

Dessutom fanns det sedan tidigare uppenbarligen också ett inslag av jordbrukande befolkning i de nordliga älvarnas mynningsområden - från Piteälven och norrut. Dessa människor var antagligen av östligt ursprung och hade följaktligen sina närmaste kontakter österut (Sundström 1984; Wallerström 1995). Det av dem brukade området utgjorde en del av medeltidens Kvänland, på finska Kainuu och i ryska dokument "De svenska kajanernas land" (Wallerström 2006:29). I den mån kvänerna var ortodox kristna, utgjorde de enligt katolskt synsätt ett hot mot den sanna kristenheten och kunde behandlas därefter, det vill säga som hedningar. - 1346 har västkyrkan ett kapell i Torneå, där den från Uppsala tillreste ärkebiskopen då inviger kyrkogård och "döper lappar och kareler (lat: *carelis*) i ett kar vid kapellet".

Svensk bondekolonisation i norr var en riksangelägenhet: I och med fredsuppgörelsen med furstendömet Novgorod i Nöteborg 1323 hade rikets gräns längst i öster reglerats, men det var fortfarande en öppen fråga vilken av parterna som slutligen skulle ta herraväldet över det vidsträckta området kring Bottenviken. Fredsuppgörelsen innebar en stabilisering av de mellanstatliga förhållandena, vilket från svensk sida utnyttjades i en satsning på att rejält flytta fram positionerna för svensk bygd i norr. Den världsliga och kyrkliga riksledningen tog således initiativ till omfattande kolonisationsföretag. Ambitionen var att täcka in hela området och vattendragen mellan Skellefte och Ule älvar, vilket framgår av ett brev från 1327. I dokumenten nämns särskilda satsningar i både Lule (1327) och Pite (1335) älvdalar. 1339 hade utvecklingen nått därhän, att det fanns präst och kyrka i Piteå, med en underlydande kapellförsamling i Luleå. Redan på 1340-talet var förhållandet dem emellan emellertid det omvända. Tyngdpunkten hade med andra ord förskjutits norrut. Till yttermera visso existerade 1346 det nyss nämnda kapellet i Torneå, medan Skellefteå församling framträder i skriftligt källmaterial först 1374. Det kan i sammanhanget också nämnas, att Löfvånger kommer till som kapellförsamling under Skellefteå och är eget pastorat 1413.

Den i avsnittet inledningsvis nämnda skattelängden från 1314 är en förteckning över församlingarnas penningbidrag till korstågsverksamhet. Skattesatsen stod i proportion till bedömd förmåga. Inom Ångermanlands prosteri kom det lägsta bidraget från Bygdeå, som då också måste ha varit prosteriets minsta församling. Genom Erik av Pommerns skatte-

Fig. 2. Stockholms kontakter med det botteniska området 1460 - 1520. Efter Friberg 1983.

bok från 1413 är det bekant, att Bygdeå socken vid den tiden taxerades för 40 "rökar" (hushåll), Lövdånger för 20 och Skellefteå för 60. Man får en viss uppfattning om den fortsatta befolkningsutvecklingen om dessa uppgifter jämförs med antalet skattebönder i 1543 års jordebok; de var 225 i Bygdeå (*Bygdha Socken*), 148 i Lövdånger och 369 i Skellefteå (Nordlander 1990:285 ff.).

Stockholms stadsböcker ger en rätt god uppfattning om senmedeltidens kontakter mellan invånare i huvudstaden och i det botteniska området (fig. 2). Av notiserna är det några som direkt rör personer i Bygdeå

socken och bygdebor som blivit stockholmare. I sammanhanget framskymtar fastighetsförvärv i Stockholm, handel, hantverk, äktenskap och arvsfrågor (Fahlgren 1963; Friberg 1983). I slutet av föreliggande studie ges det anledning att ta upp, och då närmare beröra, ännu några i skriftligt källmaterial förekommande uppgifter.

Det är knappast att förvänta, att det skall upptäckas hittills okända dokument beträffande det medeltida Bygdeå. I lika mån kunde beståndet av till vår tid bevarade medeltida kyrkoinventarier förmodas vara helt känt. 1977 gjordes emellertid en häpnadsväckande upptäckt i kyrkans klockstapel: Det låg ett Kristurhuvud av trä bland en massa bråte i stapelns botten! Det stod rätt snart klart, att huvudet tillhört ett senmedeltida triumfkrucifix; sannolikt från slutet av 1400-talet (Andersson 1980). Åtskilliga år därefter kunde huvudet sammanföras med figurens illa åtgångna kropp, som sedan 1914 fanns i förvar i ett av föremålsmagasinen vid Västerbottens museum (Huggert 1994; Hägg-lund 2001:58).

Det är framför allt genom arkeologiska insatser som man skulle kunna få fram ny kunskap om medeltidens Bygdeå. Här handlar det om att finna och närmare undersöka fornlämningar (beträffande egentlig datering av sådana med ¹⁴C-metoden se Huggert 2004:47f). I sammanhanget är det naturligtvis angeläget att få möjlighet att granska platser där medeltida föremål råkat komma fram vid plöjning eller annat markarbete. Ett och annat har säkert dykt upp under åren, men endast undantagsvis kommit att bedömas av en sakkunnig person. Så skedde emellertid med den - minst sagt - märkliga dolk (fig. 3), som tidigare påträffats i marken någonstans i Bygdeå och som sedan hamnat i föremålssamlingen hos Bygdeå hembygdsförening.

Fyndomständigheter, typ av dolk och ålder

1953 lämnar hembygdsföreningen nämligen dolken till läns museet och då för att få ett utlåtande om åldern. Vid museet registreras föremålet som deposition (D) nr 209. Innan årets slut har museet lämnat ett skriftligt besked till hembygdsföreningen och det är ställt till den hembygdsivrande kantorn Gösta B. Lundquist, Bygdeå. Det framgår av skrivelsen, att dolken "hittats tillsammans med ben ca. 1 m under jordytan" (Ågren 1953). Detta är tyvärr den enda upplysning som finns om själva fyndplatsen och det har inte heller noterats, var denna var belägen.

Av omständigheterna att döma torde man emellertid våga dra slutsatsen, att det är fråga om samhället Bygdeå, d.v.s. det tidigare Skinnarbyn (*Skjinnarbyn*), där det enligt jordeboken 1543 fanns fem skattlagda gårdsbruk och där även kyrkoherden hade åker och äng (Nordlander 1990).

De i skrivelsen förekommande upplysningarna antyder, att dolken påträffats tillsammans med måltidsrester, i ett avfallslager eller kanske rent av i en avfallsgrop. Hade det istället varit fråga om människoben, så hade detta naturligtvis uppfattats som en huvudsak i sammanhanget. På samma sätt hade det givetvis noterats, om fyndet gjorts på kyrkogården. - Så här mer än 50 år i efterhand har det inte lyckats att få fram några ytterlagare upplysningar.

Museets handläggning av ärendet innebar också, att dolken lämnades till Statens historiska museum för konservering. Därmed har den i rätt oförändrat skick klarat åren som museiföremål. Före konserveringen hade Livrustkammaren

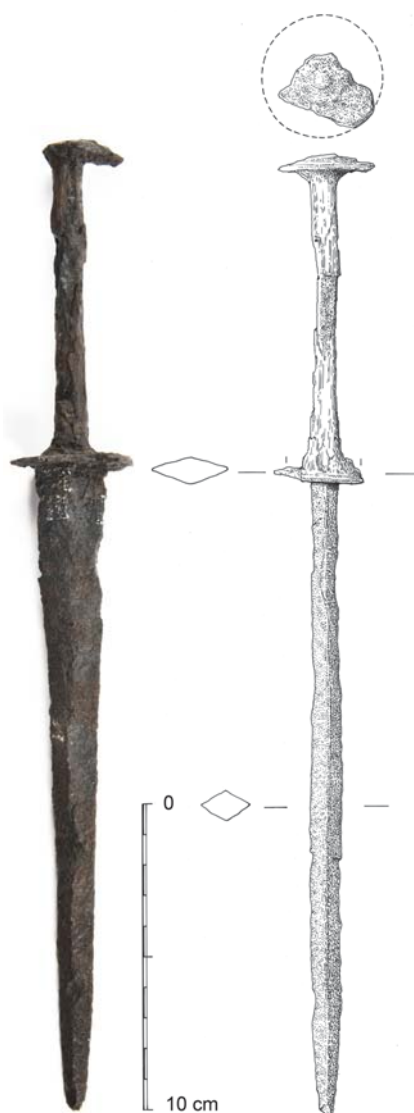

Fig. 3. Nådastötsdolk med fäste av rondeltyp, funnen i Bygdeå. Foto: Petter Engman, Västerbottens museum. Ritning: Anders Eide, Stockholm.

gjort en klassificering och även bedömt åldern, varför läns museets tjänsteman kunde ge kantor Lundquist följande besked: Dolken ”är av den allmänneuropeiska typ som kallas roundel dagger [inom citationstecken i skrivelsen] därför att den haft runda skivor som övre och nedre avslutning på skaftet. Den var vanlig under 1500-talets första hälft, då den hörde till dräkten” (Ågren 1953). - I augusti 1954 återlämnades D 209 till Bygdeå hembygdsförening.

Vår granskning av dolken (fig. 3) visar, att den mäter 31,5 cm i längd, varav 10,6 cm upptas av fästet. Plattan i fästets övre ände - knappen - har varit ca 4 cm i diameter. På den nedre plattans övre sida samt på tången finns fastrostade fragment av trä, varför greppet uppenbarligen har varit tillverkat av ett sådant material. Träfragmenten på plattan visar dessutom, att greppet haft jämnt rundat tvärsnitt och att det i nederändan mätt ca 2,6 cm i diameter. Klingan är mycket kraftig och dubbeleggad. Ryggen är nästan jämntjock i klingans hela längd; mot spetsänden uppenbarligen någon millimeter grövre än vid fästet. Vidare noterar vi, att klingan är rätt bred och skärande i fästeändan, medan den mot spetsen blir alltmer tenformad, varvid det rombiska tvärsnittet alltmer närmar sig kvadratens form. Klingans beskaffenhet - med det styva uddpartiet - visar, att det rör sig om ett stickvapen, av det slag som var till för att forcera ringbrynja och fjällpansar. Syftet med en sådan dolk var att kunna ge den bepansrade fienden/motståndaren en dödande nådastöt - av den anledningen den medeltida benämningen *misericordia*. Dolken är så pass speciell, att den framför allt kan tänkas ha ingått i en professionell krigsmans utrustning.

Rondel- och njurdolkar i Västeuropa

Rondel- och njurdolkar är två dominerande och väl kända dolktyper i medeltidens Västeuropa. Njurdolken har benämnts efter två rundade utsprång, som utgör del av fästets nedre ände och som gav handen stöd; i likhet med en parerstång eller parerplatta. Njurdolken uppträder förmodligen redan i slutet av 1200-talet, för att sedan vara i användning i synnerhet under de båda följande århundradena och fortfarande en bit in på 1500-talet (Bruhn Hoffmeyer 1958; Liebgott 1976; Baart 1977). Njurdolkens utseende har naturligtvis inte varit precis detsamma, vare sig i tid eller i rum. Dolken kom att formges i enlighet med rådande modetrender och anpassades med tiden också till nya funktionella krav,

varför det går att iaktta vissa huvuddrag i en modifiering av utseendet: Till en början görs njurdolkar korta och eneggade och har ett cylindriskt grepp, som i huvudsak är rakt och endast obetydligt ökar i omfång uppåt änden. Möjligen redan i slutet av 1300-talet, men med säkerhet först under 1400-talet, uppträder dolkar med grepp som är markant utsvängda i fästets övre ände. Klingan kan nu vara längre och slankare och det förekommer också att den är tveggad. Någon gång i mitten av 1400-talet uppträder också den typ av njurdolk som - genom fästets omisskännliga form - kommit att benämnas phallosdolk (Bruhn Hoffmeyer 1958; Huggert 1986).

Fig. 4. Till vänster Paumgartner-altarets Sankt Eustachius målad omkring 1502. Framställd som frälse krigsman, med lans, tvåhands-svärd och till höger tidstypisk njurdolk. Efter Strieder 1978.

Rondeldolken framträder under 1400-talet och är sedan i användning till in på 1500-talet. Greppets form är slank och cylindrisk, eller gärna konisk och då bredast överst. Klingan är vanligtvis eneggad; de tveeggade exemplaren förekommer bland yngre rondeldolkar (Bruhn Hoffmeyer 1958).

Det har noterats vissa särdrag njur- och rondeldolkar emellan, då det gäller geografiskt utbredningsområde: Den senare typen är vanlig i Italien och Mellan- och Västeuropa, men förekommer också i Danmark, Norge och Sverige. Njurdolken tycks ha varit speciellt populär i Nederländerna, Nordtyskland och Skandinavien (Bruhn Hoffmeyer 1958; Liebgott 1976).

Detaljer hos fästet låter ana en viss påverkan de båda dolktyperna emellan. Hit hör egenheten, att rondeldolkars grepp gärna har konisk form och att det samtidigt finns njurdolkar där greppet är markant utsvängt i fästets övre ände. Vidare kan kanske nämnas, att fästets övre avslutning på njurdolkar understundom skotts med en oproportionerligt kraftig metallplatta, påminnande om rondeldolkens knapp. Det tidsmässiga inbördes förhållandet mellan njur- och rondeldolkar kan åskådliggöras genom samtidens konstbilder. Omkring 1502 målade den tyske konstnären Albrecht Dürer (1471-1528) en triptyk till Sankta Katharina-kyrkan i Nürnberg. Verket går under benämningen Paumgartner-altaret, eftersom det beställts till åminnelse av borgaren Martin Paumgartner, som dog 1478 (Wölfflin 1984:143 ff.; Strieder 1978:74 ff). På triptykens sidostycken har Sankt Georg och Sankt Eustachius framställts i stort format. Båda är klädda i rustning och har lans och tvåhandssvärd. Sankt Eustachius är dessutom utrustad med en för tiden typisk njurdolk och då av det nyss nämnda slaget med kraftig avslutande metallplatta (fig. 4). På ett par av samme konstnär knappt 10 år därefter - 1510 - utförda träsnitt finns fotsoldater, som istället är utrustade med rondeldolkar (fig. 5); i det ena fallet med närmast cylindriskt och i det andra med tydligt koniskt grepp.

Även arkeologiska fynd kan på sitt sätt belysa sambandet mellan de här aktuella dolktyperna. Material från den under perioden 1499-1505 anlagda borgen Glimmingehus i Skåne (Nilsson 1999) får utgöra exempel. Vid upprensningsarbeten i vallgraven på 1930-talet påträffades bland åtskilligt annat några mycket väl bevarade dolkar: I det ena fallet rör det sig om en njurdolk, som har lång och slank, eneggad klinga. Greppets

Fig. 5. Detalj av bladen "Kristi tillfångatagande" (till vänster) och "Kristi uppståndelse" (till höger), framställda 1510 till Dürers "Stora träsnittspassion". Fotsoldater, som vid bältet bär rondeldolk; i det ena fallet med närmast cylindriskt och i det andra med tydligt koniskt grepp. Utsnitt ur illustrationer hos Kurth 1963.

övre ände är - som sig bör - markant utsvängd (SHM 22029:1). Tre rondeldolkar har svagt koniskt grepp, som upptill avslutas i en karaktäristisk rondell. Parerplattan är på dem emellertid mindre framträdande och har assymetrisk form. En av rondeldolkarna har liksidigt tveeggad klinga (SHM 21399:9), medan den på de båda andra har triangulärt snitt (SHM 22029:2-3).

Mer om användningsområden

Dürers nyss återopade bilder illustrerar det kända förhållandet att dolken ingick som väsentlig del i krigsmannens utrustning; såväl hos frälset som hos de ofrälse. Militär användning måtte i synnerhet ha gällt beträffande dolkar med klingor som utformats med tanke på möjligheten att forcera bepansring.

Svärdet var förbehållet frälset. Svärdet och dolken - eller snarare kortsvärdet - utgör den enda beväpningen hos den engelske konungen Rikard II:s följe då bondeledaren Wat Tyler sticks ner i London under bonderevolten 1381, vilket framgår av en bild i ett krönikeverk från 1400-talet av fransmannen Jean Froissart. Mordvapnet utgörs av en ovanligt stor rondeldolk, som har rakt grepp (Nordberg 1995, bilduppslaget 364-365).

Bruket av dolk som betydande beväpning hos ofrälse krigsmän går i Västeuropa så pass långt tillbaks i tiden som till 1100-talet. Ofrälse legosoldater utrustade med dolk var då något nytt inom krigsföringen. Vid den tiden nämns i franska krönikor, att stora flockar av legosoldater härjande drog fram i landet. Den vanligaste benämningen på dem var *Cottereau* - av franskans *couteau*, det vill säga kniv (Duby 1990:109).

Bland Dürers bilder går det också att finna exempel där rondeldolken förekommer i helt civilt sammanhang. Ett träsnitt i en av Dürers läroböcker i perspektiv- och proportionslära visar en konstnär i koncentrerat arbete inför sin modell (fig. 6). Beträktaren av illustrationen lägger naturligtvis i första hand märke till modellen och de tekniska hjälpme-

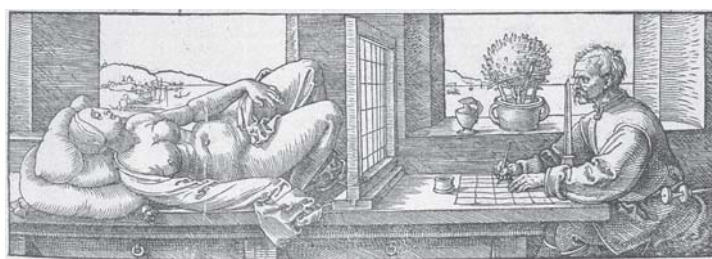

Fig. 6. Illustration i Dürers bok *Unterweysung der Messung* 1538. Konstnären har vid bältet en rondeldolk med koniskt grepp.

Fig. 7. Lucretia med praktfull rondeldolk. Målning från 1520-talet av Lucas Cranach d.ä. Efter vykort prod. av Nationalmuseum, Stockholm.

del som används vid ritarbetet - för det är ju syftet med bilden. Efter en stund faller blicken emellertid på den dolk, som konstnären bär vid bältet. Det rör sig om en rondeldolk med koniskt grepp. Läroboken i fråga trycktes första gången 1525 (Dürer 1538). En rondeldolk med osedvanligt praktfullt fäste finns att beskåda på en Lucretia-målning (NM 1080) av den tyske konstnären Lucas Cranach d.ä. (1472 - 1553). Målningen har tillkommit någon gång under 1520-talet (fig. 7).

Medeltida bilder låter förstå, att dolken också fyllt en funktion i ceremoniellt sammanhang. Den hörde helt enkelt till den högtidligare dräkten och ger då intryck av att vara ett värdighetstecken. När skalden Pierre-Paul Vieillot uppvaktar hertigen Jean II av Bourbon, för att få stöd för sin vittra verksamhet, framträder fursten i en praktfull dräkt av guldbrokad och vid höften hänger en ståtlig rondeldolk med rakt grepp. Hertigens eskort bär vid tillfället en identisk dolk. Scenen återfinns i en handskrift från tiden kring 1470; med säkerhet tillkommen efter 1469

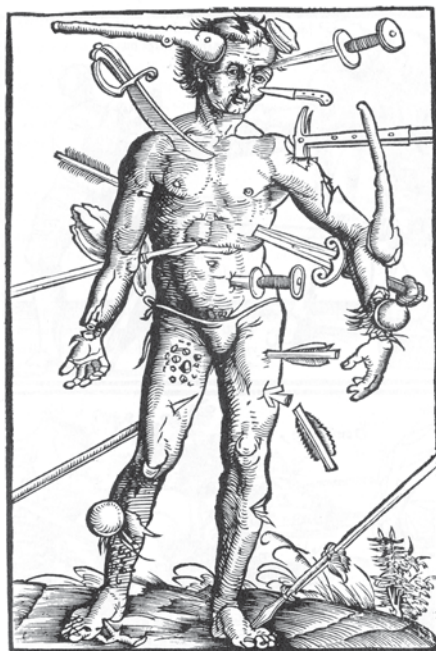

Fig. 8. Illustration i Hans von Gersdorffs (1456-1517) bok *Feldbuch der Wundartznei*, 1517. Särmannen, visande provkarta på sår i strid. Rondeldolkar med cylindriskt grepp.

och före 1488 (Avril & Reynaud 1993, no 78). - Här kan kanske också nämnas, och då även med illustration visas (fig. 8), att rondeldolkar med rakt cylindriskt grepp får exemplifiera stickskador i en tysk fält-handbok om sårkirurgi från 1517 (von Gersdorff 1517).

Under arbetet med föreliggande studie har det endast gått att finna en enstaka medeltida bild som skulle kunna belysa bruket av rondeldolk i Norden. Det rör sig om en stridsscen, på en av de med figurframställningar rikt graverade mässingsplåtarna, på Sankt Henriks sarkofag i Nuosis kyrka i Finland. Dolktypen ingår där i fotsoldatens beväpning. Gravmonumentet är från tiden ungefär 1415-20 och är uppenbarligen ett flandriskt arbete (Edgren 1996:371 f.; Lidén 1996:189, bild), varför det här närmast är fråga om ytterligare ett belägg för bruket av sådana dolkar på Kontinenten.

I Norden är det istället njurdolken som figurerar på samtidens bilder; både dolkar med i stort sett rakt grepp och sådana där greppet är

markant utsvängt i övre änden. Det ges även exempel på utpräglade så kallade phallosdolkar. Skildringar med dolkar förekommer i såväl världsligt som kyrkligt sammanhang; i illustrationer i laghandskrifter och i kyrkorummets bildvärld och då främst inom kalkmåleriet. Materialet visar, att njurdolken använts både civilt och militärt. Sambandet mellan hasardspel och hot med dolk är ett återkommande motiv i kalkmåleriet; som i scenen från 1463 med ”Den förlorade sonen i värdshuset” (?) i Estuna kyrka, Uppland, där ett par personer hotar varandra med phallosdolk (Nilsén 1986:18; Carlberg 1982, fig. 232). Det finns fler målningar, och därmed dolkbilder, som är daterade på året när. Här kan följande nämnas: 1482 återgav Albert målare en njurdolk med utsvängd greppände i Kumla k:a, Västmanland (Nilsén 1986:19; Svanberg & Qvarnström 1993, bild 28); 1503 målades en njurdolk, med mycket markant platta i greppändan, i Viksta k:a, Uppland (Nilsén 1986:20 o. fig. 101); 1494 återgav målaren Amund en phallosdolk i Södra Råda kyrka - sedermera gamla kyrka, Värmland (Nisbeth 1963; Rosén 1966:259, bild).

Civilpersoners rätt att bära dolk var sedan 1300-talets mitt reglerad genom Magnus Erikssons lagstiftning för land respektive stad. Av de på landsbygden boende var det endast frälsemän och deras personliga tjänare och upppassare som fick bära stickvapen (Såramålsbalken II 9; Holmbäck & Wessén 1962:264). Frälsemannens rätt gällde även i staden. En borgare skulle ha eget arv i staden, eller äga lös egendom till 40 marks värde, för att få vara beväpnad. Han fick uppenbarligen också vara beväpnad under resa till annan stad och då förmodligen också under handelsfärd som sådan. En utländsk gäst, som kom till staden, skulle avlägga sina vapen. Hade han hot hängande över sig kunde han, efter fogdens eller rådmännens prövning, emellertid få vara beväpnad (Rådstugubalken XXXIV; Holmbäck & Wessén 1966:183 f.). Det framgår av kyrkomålningar, att dolkar var i bruk också hos andra kategorier av samhällsmedborgare - åtminstone under 1400-talet. I samma riktning pekar brottsmålsuppgifter i Stockholms stads tänkeböcker. - En dansk forskare gjorde beträffande njurdolken bedömningen, att den hade en glansperiod under 1300-talet, då den användes både militärt och civilt; av adelsmän och välsituerade borgare. Därefter var den, i enklare utförande, i bruk också bland allmogen (la Cour 1961:239).

Rondel- och njurdolkar i Norrland

Njurdolken fick spridning också till människor i norrländsk medeltidsbygd. Materialet har ägnats en särskild översikt (Huggert 1986). Sålunda har en dolk av det slaget, och med kraftigt utsvängd övre greppände, avbildats på en rest sten vid Rättviks kyrka i Dalarna. I Järvsö socken i Hälsingland påträffades en gång i tiden ett i det närmaste helt intakt exemplar. Den dolken har ett rätt rakt grepp, som överst avslutas med en bastant metallplatta. Vidare framkom det en njurdolk vid arkeologisk undersökning av medeltida bebyggelselämningar i Kyrkbyn i Piteå socken, Norrbotten. Samtliga metalldelar var här i behåll, varför greppets utseende på betryggande sätt rekonstruerats (Huggert 1986). I den nyss nämnda översiktliga studien behandlades också en synnerligen kraftig dolkklinga, som framkom vid arkeologisk undersökning av bebyggelselämningar på den medeltida hamnplatsen S:t Olofs hamn på Drakön i Hälsinglands yttre skärgård. Hamnen var av betydelse i maritimt näringsfång och för seglation längs Norrlandskusten. Den etablerades på 1300-talet för att sedan vara i drift fram mot 1400-talets mitt, då verksamheten, på grund av fortgående landhöjning, fick flyttas till annan plats (Huggert 1998).

Granskningen av Kyrkbyn-dolkens metalldelar ledde först och främst till slutsatsen att det är fråga om en njurdolk. Dessutom gjordes bedömningen, att den haft ett i stort sett rakt grepp. På grund av det relativt korta greppet hade det i annat fall varit svårt att använda dolken på meningsfullt/effektivt sätt. Snarlika dolkar har i Norden påträffats i lämningar som daterats till 1300- och 1400-tal. Kyrkbyn-dolkens därmed antydda tidsställning konstaterades vara förenlig med vad vissa andra av undersökningens fynd har att berätta i dateringshänseende. Det gäller fastlandssvenskt och gotländskt mynt från 1300-talet, med tyngdpunkten ungefär 1350-70, samt ett pilgrimsmärke från Vadstena, av en typ som hör hemma i 1400-talets förra del. Det noterades vidare, att föremålsdateringarna harmonierar med uppgifter i urkunder beträffande kolonisationsföretag och församlingsbildning i Pite älvdal samt uppgifter om norrbottningars kontakter med Vadstena kloster och det faktum att klostret haft fast egendom i Pite socken. Undertecknad hade vid tidpunkten för studien inte tillgång till några närmare fynduppgifter rörande dolken (Huggert 1986:164). Sedermera - 1995 - framlade Thomas Wallerström en akademisk avhandling om medeltida bosättning i

Norrbottens kustland och nedre älvdalar. Han lämnar där upplysningen, att dolken påträffats i ett utpräglat kulturlager - av undersökaren benämnt lager II. Wallerström menar, att dolken antyder, ”att nämnda lager tidigast börjat bildas under 1300-talet, möjligen sent 1200-tal, och inte senare än vid 1500-talets mitt” (Wallerström 1995, 2:65). I sitt resonemang rörande kulturlagrets datering har han således endast tillämpat den för njurdolkar beräknade maximala tidsperioden. Han fann - med andra ord - inte anledning att tillmäta Kyrkbyn-dolken närmare vittnesbörd än så och detta i en, på fältundersökningar baserad, avhandling i ämnet medeltidsarkeologi. - I historisk-arkeologisk kunskapsuppbyggnad gäller det naturligtvis att verkligen utvinna/tillvarata den information som genom det arkeologiska källmaterialet står till buds.

På syd- och mellansvenskt område har det påträffats rondeldolkar på fler platser än vid Glimmingehus. Rondeldolken från Bygdeå tycks emellertid vara ensam i sitt slag i Norrland. Klingans utformning visar, att dolken varit avsedd för militärt bruk och att den tillhör den yngre typen av rondeldolkar, vilket i tid skulle kunna innebära 1400-talets senare del och in på 1500-talet.

Bygdeå i riksperspektiv och i ofredstid

Det nämndes inledningsvis, att Stockholms stadsböcker innehåller vissa notiser beträffande personer boende i Bygdeå socken och bygdebör som blivit stockholmare. De genom dessa notiser framskyntande verksamheterna är av civil karaktär. Bygdeå märks verkligen i en sammanställning över de i huvudstaden noterade kontakterna med invånare i det bottniska området (fig. 2).

Skinnarbyn med kyrkan var sockencentrum och hade ett väl valt läge, då det gällde möjligheterna till samfärdsel och därmed handel. Bebyggelsen låg vid den inre delen av en djup vik - Kyrkfjärden i Bygdefjärden (fig. 1), som leder direkt ut mot havet. Där passerade en till kustlinje och öar direkt relaterad segelled - för den när- och fjärrgående trafiken. Under senmedeltiden torde det i området också ha funnits någon form av genomgående vägförbindelse, som i så fall utgjorde en förlängning norrut av den genom Hälsingelagen från första hälften av 1300-talet kända Norrstigen (*northstigher*). Vägen gick naturligtvis genom Skinnarbyn och förbi kyrkan. Det var företrädesvis på sådana platser den resande sökte och fann logi för natten (Lassila 1972:26 ff.).

Skinnarbyn med kyrkan måste ha varit en väsentlig stödjepunkt i Stockholms bottniska intressesfär och var då också av strategisk betydelse i riksperspektiv. Till saken hör, att det i bygdefjärden belägna, och för seglationen viktiga, landmärket Bygde sten uppenbarligen förknippats med de gränsdragningsvister som endast temporärt upphört i och med fredsuppgörelsen i Nöteborg 1323. Sveriges motpart i sammanhanget var sedan 1478 Ryssland, som det året erövrat den tidigare självständiga republiken Novgorod. De ryska gränsdragningsanspråken tog fasta på det i seglationssammanhang än mer framträdande landmärket Bjuröklubb. 1493 stod Ryssland i begrepp att rycka in i hela Finland. Åbobiskopen skrev till riksföreståndaren Sten Sture och redogjorde för det trängda läget och de ryska kraven beträffande land och vatten: Enligt ryskt förmenande följde gränsen ån Pyhäjoki i Salo socken och från stenen Hanikivi i åns mynning gick den sedan tvärs över Bottenviken till Bjuröklubb i Skellefteå socken, därpå åt norr till Torneå och Kemi, för att slutligen följa Kemi älv ända till källflödet. Det var således fråga om en rejäl del av Bottenvikens vattenområde samt åtminstone hela landområdet i nordöstra Bottnen - i dokument tidigare omtalat som "Tioflodslandet" och själva kustavsnittet som "Norra stranden". Redan i kung Albrekts tid - 1365 - hade ryssar/karelare förbjudits att från detta kustavsnitt segla direkt till städer som Reval.

Försvaret av de rikssvenska kustsocknarna från Umeå och upp till Torneå var sedan 1482 primärt en fråga för ärkebiskop Jakob Ulfvsson (ca 1435 - 1521), som fått området i kunglig förläning.

1496 trängde ryssarna ända fram till Åbo och Österbotten härjades. Ärkebiskopen fick bistå riksföreståndaren i försvaret av Finland, genom att sända krigsfolk till Österbotten. Det rörde sig om 40 man och efter Sten Stures begäran blev de kvar där över vintern. Ärkebiskopen hade emellertid tänkt sig att låta före över truppstyrkan till sitt norrbottniska område, för att på så sätt bättra på möjligheterna till försvar. I det läget lovade Sten Sture att själv sända folk norröver, men hoppades före dess kunna sluta fred med ryssarna (Kellerman 1935:240 o. 263). Fredsuppgörelsen kom också till stånd 1497.

Sveriges mellanhavanden med Ryssland, beträffande riksgränsens sträckning, ägde rum under en tid då Sverige var i union med Danmark. Det rådde allvarliga motsättningar unionsländerna emellan, vilket naturligtvis hade inrikespolitiska orsaker och konsekvenser. I Sverige gick

skiljelinjen således mellan nationalister och unionister. Ärkebiskop Ulvsson tillhörde den unionsvänliga falangen, medan Sturarna tillhörde det nationella partiet. Det måtte vara de inrikespolitiska motsättningarna som kom till uttryck, när Sten Stures fogde 1497 utan vidare lade beslag på den för ärkebiskopen avsedda leveransen av lax från det fasta fisket i Rickleån.

Unionsfrågan och konflikten om östgränsen var sammanvävda genom parternas allianser med främmande makt: För att motverka danskt agerande hade Sten Sture 1490 ingått ett försvars- och vänskapsförbund med Hansan, vilket under Svante Nilsson Stures tid - 1510 - följdes upp med ett anfalls- och försvarsförbund. Å andra sidan gällde, att Danmark och Ryssland 1493 ingått ett mot Sverige riktat förbund, som förnyades under Kristian II:s tid.

Från och med 1503 rådde ett permanent krigstillstånd mellan Sverige och Danmark. Åren 1507-09 och 1511 förekom strider på diverse platser på svenskt område. Danskarna var aktiva ända uppåt Åland och Finland. Således erövrades Kastellholms slott på Åland 1507 och två år därpå brändes Åbo stad. Från 1516 inträffade strider varje år. 1520 stod Kristian II så slutligen i Stockholm, där han svekfullt lät avrätta ett stort antal ledande män inom den svenska aristokratin, vilket bidrog till att vända folkopinionen mot danskar och unionister och i lika mån gynnade Gustav Erikssons frihetskamp. I denna togs också sikte på invånarna i de rikssvenska landskapen uppåt bottenhavskusten. Området var inte längre bortförlänat till ärkebiskopen. 1514 hade Jakob Ulvsson av åldersskäl nämligen frånträtt det höga kyrkliga ämbetet. På Bottenhavets motsatta sida - den finska - lyckades Kristians amiral Sören Norby våren 1522 ockupera det i Österbotten belägna Korsholms slott (Olofsson 1962; Rosén 1966). Händelseutvecklingen i det nordliga området alldeles i början av 1520-talet, och då ur den unionistiska riksledningens och huvudstadens perspektiv, kan belysas genom ett par citat ur en avhandling (Sjödén 1950) om Stockholms borgerskaps politiska ställning under Sturetiden. Stadens betydande intressen i det botteniska området var skäl till direkt medverkan och magistraten utfärdade ett öppet brev med varning beträffande frihetsrörelsen och uppmaning om att vara den unionistiska riksledningen trogen. Sjödén skriver:

Sedan Gustav Vasa lyckats stabilisera sin ställning i Dalarna, riktade han sina ansträngningar mot kustlandskapen vid Bottniska viken. Ärkebiskopen sökte lugna stämningen där och begärde medverkan från rådet i Stockholm. Honom till "tröst och behag" utfärdade magistraten den 14 mars 1521 ett öppet brev till befolkningen i Hälsingland, Gästrikland och Gävle med varning för Gustav och maning till trohet (Sjödén 1950:193).

Vidare heter det:

Frihetsrörelsens framsteg tvingade regeringen till kraftigare motåtgärder. Överläggningar hölls i Upsala och Västerås. Vid dessa var även Stockholms stad representerad, i Upsala av borgmästarna jämte flera meniga borgare och i Västerås av rådmännen Hans Burmester och Cort Rut. En flottexpedition företogs mot Öregrund och norrut. Staden rustade jakter för företaget (Sjödén 1950:194).

Det är inte sagt hur långt norrut längs kusten krigsfolk och agitatorer opererade. Ända upp i Ångermanland förekommer fynd av Kristian II:s klippingar; ett kristidsmynt som präglades i enorma mängder i Malmö ungefär 1518-20. Redan vid tillkomsten hade klippingen alldeles för låg silverhalt, som sedan fortlöpande försämrades, så att det slutligen mest av allt var fråga om ett kopparmynt. Detta blev gångbart i Stockholm. Sedan kung Kristian 1520 hållit sitt intåg i staden, hade rådet i slottsfogdens närvaro nämligen snart fattat beslut om kursen på danska klippingar (Sjödén 1950:186). Det kan tänkas, att det också förekom prägling av sådant mynt i Stockholm. I och med Gustav Vasas maktövertagande 1523 stabiliserades förhållandena i riket och de danska klippingarna upphörde att gälla. - Ångermanländska depåfynd av sådant mynt ägnades för några år sedan en särskild studie (Huggert 2005).

Avslutning

Rondeldolken från Bygdeå hör, som föremålstyp betraktad, således hemma i ett tidsskede som infaller någon gång under senare delen av 1400-talet och som sedan sträcker sig en bit in på 1500-talet. Det finns egentligen inte någon anledning att förmoda, att Bygdeå-dolken varit i användning särskilt mycket längre fram i tiden än så.

Klingans form visar, att dolken definitivt varit avsedd för militärt bruk. Under den aktuella tiden är det framför allt två krigiska skeenden som kan åberopas i ett försök att förklara förekomsten av ett sådant professionellt stickvapen i Bygdeå; nämligen dels det ryska angreppet på den finska riksdelen 1496-97, med av detta betingade försvarsåtgärder beträffande övre Norrland, och dels den danska sidans aktiviteter uppåt norrlandskusten, när Gustav Eriksson 1521-23 agerar för att gripa makten i riket. Det går inte att avgöra, om det ena alternativet är mer troligt än det andra. Dessutom gäller i sammanhanget, att ärkebiskopen förlöpande gjorde visitationsresor i sitt nordliga distrikt och att han då antagligen färdats med väpnat följe. Det är exempelvis känt, att Jakob Ulvsson 1472 besökte församlingen i Skellefteå (Kellerman 1935:350). De ärkebiskopliga besöken i norr gällde ofta invigning av stenkyrkor. Den i Bygdeå stod klar i slutet av 1400-talet och måtte även den ha invigts av Jakob Ulvsson. Någon i det ärkebiskopliga följet kan vid det tillfället ha mist, eller av någon anledning råkat lämna, rondeldolken på orten. Det är kanske utifrån ett sådant perspektiv som vi bäst förstår den förvånande förekomsten av en *misericordia* i Bygdeå. Fyndet kan i så fall sägas visa, att det kunde ingå professionellt krigsfolk i det ärkebiskopliga följet. - Längre än så är det knappast meningsfullt att före resonemanget.

Referenser

- Andersson, Aron 1980. Kristushuvudet från Bygdeå. *Västerbotten* 61:81-83.
- Avril, Francois & Reynaud, Nicole 1993. *Les manuscrits à peintures en France 1440-1520*. Paris.
- Baart, Jan m.fl. 1977. *Opgravingen in Amsterdam. 20 jaar stadskernonderzoek*. Amsterdam.
- Bruhn Hoffmeyer, Ada 1958. Dolk. *Kulturbistoriskt lexikon för nordisk medeltid* 3:143-149. Malmö.
- Carlberg, Anna 1982. Musik, spel och dobbel. *Helgeandsbolmen - 1000 år i Stockholms ström*. Monografier utg. av Stockholms kommun 48:257-258. Stockholm.
- la Cour, Vilhelm 1961. *Næsholm*. Danmarks Nationalmuseum, København.
- Duby, Georges 1990. *Söndagen vid Bouvines den 27 juli 1214*. Stockholm. (Fransk utgåva 1973.)
- Dürer, Albrecht 1538. *Unterweysung der Messung*. Nürnberg. (1525.)
- Edgren, Helena 1996. Graverade mässingsplåtar till Sankt Henriks sarkofag (kat. 240). *Föreningen Nordens årsbok 1997*:371-372. *Unionsdrottningen - Margareta I och Kalmarunionen* (red. Poul Grønder-Hansen). Danmarks

- Nationalmuseum, Köpenhamn.
- Edlund, Lars-Erik 2005. *Bygdeå – ett ortnamn och dess historia. ...en lång historia festskrift till Evert Baudou på 80-årsdagen*. Archaeology and Environment 19 samt Kungl. Skytteanska Samfundets Handlingar 57:107-127. Umeå.
- Fahlgren, Karl (red.) 1963. *Bygdeå sockens historia*. Umeå.
- Friberg, Nils 1983. *Stockholm i bottniska farvatten. Stockholms bottniska handelsfält under senmedeltiden och Gustav Vasa. En historisk-geografisk studie i samarbete med Inga Friberg*. Monografier utg. av Stockholms kommun 53.
- von Gersdorff, Hans 1517. *Feldbuch der Wundartznei*. Strassburg.
- Holmbäck, Åke & Wessén, Elias 1940. *Svenska landskapslagar. Tolkade och förklarade för nutida svenskar 3. Södermannalagen och Hälsingelagen*. Stockholm.
- Holmbäck, Åke & Wessén, Elias 1962. *Magnus Erikssons landslag. I nusvenske tolkning*. Skrifter utg. av Institutet för rättshistorisk forskning, grundat av Gustav och Carin Olin. Serien 1. Rättshistoriskt bibliotek 6. Lund.
- Holmbäck, Åke & Wessén, Elias 1966. *Magnus Erikssons stadslag. I nusvenske tolkning*. Skrifter utg. av Institutet för rättshistorisk forskning, grundat av Gustav och Carin Olin. Serien 1. Rättshistoriskt bibliotek 7. Lund.
- Huggert, Anders 1986. En njurdolk i Kyrkbyn i Piteå. *Studier i norrländsk forntid 2. Acta bothniensis occidentalis* 8:162-170. Umeå.
- Huggert, Anders 1994. *Angående senmedeltida Kristusskulptur till triumferucifix i Bygdeå kyrka (Inv.nr A 1367)*. Västerbottens museums arkiv, Umeå: dnr 795/94.
- Huggert, Anders 1998. Ett beslag tillverkat av tvättfatsplåt – påträffat i S:t Olofs hamn på Drakön. *Formvännen* 93:89-95.
- Huggert, Anders 2004. Ett senmedeltida kapell på Holmön. *Västerbotten* 4/2004:43-51.
- Huggert, Anders 2005. Umeå läroverks mynt- och medaljsamling. Kristian II:s klipping funnen i Grundsunda. *Svensk Numismatisk Tidskrift* 7/2005:170-172.
- Huggert, Anders 2008. Stensättningar var bostäder. Stensättningar vid norra Kvarken konstaterades vara lämningar efter temporära bostäder – s.k. tomtningar. *Studia archaeologica ostrobotniensia* 2008:13-27. Vasa.
- Hägglund, Sven-Olof 2001. *Bygdeå församling. En kyrklig sockenkrönika från äldsta tid*. Ord & visor förlag, Skellefteå.
- Kellerman, Gösta 1935. *Jakob Ulsson och den svenska kyrkan 1. Under äldre sturetiden 1470-1497*. Uppsala.
- Kurth, Willi 1963. *The Complete Woodcuts of Albrecht Dürer*. New York. (Tysk utgåva 1927.)
- Lassila, Mauno 1972. *Vägarna inom Västerbottens län. Kommunikationernas utveckling mot bakgrund av befolkning och näringsliv*. Umeå.
- Lidén, Hans A. 1996. Något om vapen och krigskonst. *Föreningen Nordens årsbok 1997*:188-191. Unionsdrottningen – Margareta I och Kalmarunionen.

- (red. Poul Grønder-Hansen). Danmarks Nationalmuseum, København.
- Liebgt, Niels-Knud 1976. *Middelalderens våben*. Danmarks nationalmuseum, København.
- Nilsén, Anna 1986. *Program och funktion i senmedeltida kalkmåleri. Kyrkomålningar i Mälardalen och Finland 1400–1534*. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Stockholm.
- Nilsson, Sten Åke (red.) 1999. *Glimmingebus 500 år. Skånsk senmedeltid och renässans*. Skriftserie utg. av Vetenskaps-Societeten i Lund 17. Lund.
- Nisbeth, Åke 1963. Mäster Amund och långhusmålningarna i Södra Råda. *Värmland förr och nu* 61:65–112. Karlstad.
- Nordberg, Michael 1995. *Den dynamiska medeltiden*. Stockholm. (1984.)
- Nordlander, Johan 1990. *Norrländska samlingar. Första serien 1–6*. Skrifter utg. av Johan Nordlander-sällskapet 14. Umeå. (Originalutgåvan Stockholm 1892–1905.)
- Olofsson, Ingemar 1962. Övre Norrlands medeltid. *Övre Norrlands historia* 1:123–251. *Tiden till 1600* (red. Gunnar Westin). Umeå.
- Rosén, Jerker 1966. Maktkampen 1457–1471, den politiska utvecklingen från Kristian I:s trontillträde till slaget vid Brunkeberg. *Den svenska historien* 2:256–273. *Medeltid 1319–1520*. (red. Henning Stålhane). Albert Bonniers förlag AB, Stockholm.
- Sjödén, C. C. 1950. *Stockholms borgerskap under sturetiden med särskild hänsyn till dess politiska ställning. En studie i Stockholms stads historia*. Monografier utg. av Stockholms kommunalförvaltning 8.
- Strieder, Peter 1978. *Dürer*. Förlags AB Wiken, Viken. (1976.)
- Sundström, Hans 1984. *Bönder bryter bygd. Studier i Övre Norrlands äldre bebyggelsehistoria*. Bothnica 4. Luleå.
- Svanberg, Jan & Qvarnström, Anders 1993. *Sankt Göran och draken*. Tidens förlag, Stockholm.
- Wallerström, Thomas 1995. *Norrboten, Sverige och medeltiden. Problem kring makt och bosättning i en europeisk periferi* 1-2. Lund Studies in Medieval Archaeology 15:1-2. Lund.
- Wallerström, Thomas 2006. *Vilka var först? En nordskandinavisk konflikt som historisk-arkeologiskt dilemma*. Reflektioner kring fornlämningar i samhället. Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
- Wölfflin, Heinrich 1984. *Die Kunst Albrecht Dürers. Mit einem Nachwort von Peter Strieder*. Bruckmann, München. (1:a upplagan 1905.)
- Ågren, Per-Uno 1953. *Skrivelse angående åldersbestämning av dolk*. Västerbottens museums arkiv, Umeå: dnr 361/53.

Förkortningar

NM = Nationalmuseum, Stockholm.
 SHM = Statens historiska museum, Stockholm.
 Vbm = Västerbottens museum, Umeå

